

IV. MUZEUL ȘI COMUNITATEA / SOCIETATEA

MUZEUL ANTIPA ȘI ACCESIBILIZAREA PATRIMONIULUI PENTRU PUBLICUL NEURODIVERS*

The Antipa Museum and the Accessibility of Cultural Heritage for Neurodiverse Audiences

Despina HAȘEGAN

ABSTRACT

This article examines the accessibility initiatives developed for neurodiverse audiences by the „Grigore Antipa” National Museum of Natural History in Bucharest. Situated within the theoretical framework of Disability Studies and informed by relevant legal and medical documentation, the analysis investigates the museum’s programs and materials designed for neurodiverse visitors. It further evaluates the extent to which these initiatives align with inclusive practice implemented in contemporary European and U.S. museums. The discussion considers the evolving role of museums as spaces of learning, participation, and belonging, emphasizing how specific programs address the needs of neurodiverse publics. Through this case study, the article contributes to the emerging body of scholarship on inclusive museum practices in Romania and underscores the importance of sustained institutional commitment to supporting neurodiverse communities within the cultural sector.

Keywords: systemic threats, romanian museums, legislative changes, 2023-2024

* O versiune selecționată și modificată a unor secțiuni din prezentul articol a fost ulterior prezentată de autoare în cadrul conferinței „Romanian International Conference for Education and Research – 16th edition”, Iași, 12–13 noiembrie 2025, cu titlul „Inclusive Learning: The Antipa Museum for Neurodiverse Children”. Ca urmare a participării autoarei, textul prezentării respective a fost publicat în volumul intitulat „Proceedings of the 16th edition of Romanian International Conference for Education and Research”, coordonat de Alina Cerasela Avram și publicat în a doua jumătate a lunii decembrie 2025.

<https://doi.org/10.61789/rm.2025.07>

Introducere

În societatea actuală, discuția despre drepturile persoanelor cu dizabilități, implicarea lor în comunitate, precum și participarea lor la viața culturală se regăsește tot mai des în dezbaterile publice. Muzeele și instituțiile de cultură fac eforturi pentru a le facilita accesul nu doar în interiorul clădirilor în care funcționează, dar și la patrimoniul și informația pe care le dețin.

Începând cu anii 2000, în România au fost derulate diverse proiecte care au dezvoltat produse și servicii pentru vizitatorii cu dizabilități. Dintre primele inițiative importante amintim: „Lumea văzută de noi” la Muzeul Național de Istorie Naturală „Grigore Antipa” (aprilie-decembrie 2003), „Șanse egale în accesul la cultură. Tehnici muzeale de integrare culturală a persoanelor cu dizabilități” la Muzeul Etnografic al Transilvaniei din Cluj-Napoca (iunie-septembrie 2009), seria de proiecte „Simte Artă” începută în 2011 la Muzeul Național de Istorie Naturală „Grigore Antipa” (Muzeul Antipa) și apoi continuată în perioada 2012-2013 la Muzeul Național al Țăranului Român, Muzeul Național de Artă al României (din București), Muzeul de Artă Timișoara, Muzeul „Casa Mureșenilor” din Brașov etc. Unul dintre cele mai recente proiecte este expoziția „World Unseen”, care a avut loc în perioada decembrie 2024 – aprilie 2025 la Muzeul Antipa și apoi la Complexul Național Muzeal „Moldova” (Palatul Culturii) din Iași, în perioada aprilie-iulie 2025. Și atunci, dar și în prezent, majoritatea inițiativelor s-au adresat și se adresează persoanelor cu dizabilități locomotorii, de vedere sau de auz; în cadrul acestor proiecte au fost instalate echipamente care facilitează accesul fizic (de exemplu: lize pentru scările interioare sau exterioare, covoare tactile pentru deplasarea în siguranță a persoanelor nevăzătoare), au fost create replici tactile, basoreliefuri, etichete și cataloage în Braille, filme de prezentare în limba semnelor române (LSR) pentru persoanele cu deficiențe de auz, diferite ateliere sau tururi ghidate speciale, adresate vizitatorilor cu dizabilități de văz sau de auz etc.

În ultimii ani există tot mai multe preocupări la nivelul societății îndreptate către o altă categorie de persoane cu dizabilități: persoanele neurodiverse, cu diferite tulburări de neurodezvoltare (dizabilități intelectuale/neurocognitive, cu deficiențe de comunicare sau de atenție etc.). Ce fel de activități propun muzeele pentru acest tip de public? Cum se raportează acestea la principiile importante ale studiilor despre dizabilitate? Ne propunem să găsim răspunsuri la aceste întrebări analizând oferta Muzeului Național de Istorie Naturală „Grigore Antipa” din București pentru publicul neurodivers.

Metodologie

Articolul de față face parte dintr-un demers de cercetare mai amplu dedicat accesibilizării patrimoniului din muzeele românești pentru persoanele cu dizabilități. În cele ce urmează vom analiza programele oferite de Muzeul Antipa pentru publicul neurodivers prin raportare la studiile despre dizabilitate și la soluțiile oferite de mari muzee din Europa și Statele Unite ale Americii. Adoptând perspectiva interdisciplinară a studiilor culturale, metodologia noastră de lucru a presupus: cercetarea literaturii de specialitate din domeniul studiilor despre dizabilitate, precum și a unor texte din sfera medicală sau juridică; identificarea unor principii și clarificarea unor termeni de bază în discursul despre dizabilitate; analiza unor documente juridice și non-juridice valabile în România; cercetarea rapoartelor oficiale ale Muzeului Antipa și a materialelor de comunicare disponibile în mediul online; asistarea la programe și discuții cu persoanele responsabile de aceste activități și cu participanții.

Parcursul literaturii de specialitate din domeniul studiilor despre dizabilitate a presupus familiarizarea cu aspecte generale, teorii și principii; acestea au fost completate de studierea unor texte dedicate programelor pentru vizitatorii neurodiverși din muzee, dar și a ofertei pentru această categorie, postate pe site-urile unor muzee din spațiul anglo-saxon. Necesitatea de a dezvolta programe pentru persoanele cu dizabilități de către muzeele din România se întemeiază nu doar pe aspecte teoretice și exemple de bune practici din afara țării, ci și pe existența unor legi și documente juridice, care stipulează includerea/participarea acestei categorii la viața culturală; parcurgerea unor astfel de documente ne-a permis să observăm racordarea la legislația internațională și la modelul cultural actual de raportare la dizabilitate. Discuția despre termeni a fost extinsă de la planul juridic la cel medical, pentru a clarifica noțiuni și sintagme legate de neurodiversitate. Câteva exemple de programe și produse pentru publicul neurodivers din muzee europene și americane au completat abordarea teoretică și au deschis drumul către analiza ofertei Muzeului Antipa pentru această categorie de vizitatori. În acest scop am consultat: rapoartele anuale și comunicările oficiale ale instituției, disponibile pe site și pe pagina de Facebook; materiale informative disponibile în presa online; site-ul și postările pe Facebook ale Asociației *Supereroi printre noi*; de asemenea, am asistat la programele analizate, am discutat cu participanți și cu membri ai echipei muzeului. Analiza a presupus, pe de-o parte, prezentarea informațiilor despre respectivele programe și produse, pe de altă parte punctarea unor aspecte menționate deja în expunerea teoretică și o serie de observații legate de respectarea câtorva principii ale studiilor despre dizabilitate. Concluziile sintetizează principalele observații și semnalează aspecte ce pot fi îmbunătățite.

Aspecte teoretice

a. Domeniul studiilor despre dizabilitate

Aria interdisciplinară a studiilor despre dizabilitate (*Disability Studies*) reunește cercetări din domeniul științelor umaniste și sociale și pune în dezbatere acest concept din perspectivă socială, culturală, politică. Apărute în spațiul anglo-saxon în anii 1990, ele reflectă deopotrivă activismul pentru drepturile civile ale persoanelor cu dizabilități și renunțarea la raportarea prin modelul medical la dizabilitate, în favoarea unei viziuni incluzive, de acceptare a diversității și de implicare activă în societate. Accesul la educație și cultură constituie un factor esențial pentru a asigura calitatea vieții și participarea la proiectele comunității, astfel că muzeelor le revine sarcina de a facilita accesul persoanelor cu dizabilități la patrimoniul pe care îl dețin, de a pune la dispoziție conținut adaptat unor cerințe specifice. Mai recent, acest fapt este consemnat și în definiția din 2022 a „muzeului”, care este, printre altele, „accesibil și incluziv, [...] susține diversitatea și sustenabilitatea”¹; muzeul ar trebui să devină un spațiu primitor și deschis pentru toate tipurile de public, să faciliteze accesul la patrimoniu pentru toți cei interesați, să aducă împreună comunități și experiențe variate.

Utilizarea acestor termeni semnalează foarte clar legătura dintre domeniul studiilor muzeale și cel al studiilor despre dizabilitate, iar literatura de specialitate ne confirmă acest lucru. În anii 2000 au început să fie publicate volume colective ce reunesc studii, articole, prezentări ale unor proiecte dedicate experienței de vizitare a muzeelor de către persoanele cu diferite dizabilități și rolului pe care arta și cultura îl au în viețile acestora.

Volumul „*Rethinking Disability Representation in Museums and Galleries*”² prezintă rezultatele unui proiect amplu, derulat în nouă muzee și galerii din Marea Britanie: expoziții, programe educative și materiale special create pentru persoanele cu dizabilități; sunt discutate exemple concrete de evenimente, activități, adresate publicului cu diferite deficiențe, menite totodată să crească nivelul de conștientizare în rândul vizitatorilor tipici. Muzeele și galeriile, ca spații de expunere pentru proiecte artistice contemporane legate de dizabilitate, sunt analizate alături de practici artistice și aspecte teoretice în volumul „*Contemporary Art and Disability Studies*”³; autorii abordează în mod interdisciplinar arta, cultura vizuală și conceptele dizabilității și largesc orizontul dezbaterilor. Dinamica accentuată a domeniului și deschiderea către multiple zone ale științelor umaniste și sociale sunt evidente și într-un volum dedicat legăturilor dintre studiile culturale și cele despre dizabilitate: „*Culture – Theory – Disability: Encounters between Disability Studies and Cultural Studies*”⁴; textele

1 Definiția adoptată la Adunarea generală a ICOM, Praga, 2022, conform <https://www.muzee.org/sitev2/2022/08/25/o-noua-definitie-a-muzeelor/>.

2 Dodd, Sandell, Jolly și Jones (2008).

3 Wexler și Derby (2019).

4 Waldschmidt, Berressem și Ingwersen (2017).

prezintă tema dizabilității în conexiune cu domenii dintre cele mai diverse: teorii critice ale reprezentării literare și culturale, cinematografie, știință, tehnologie etc. Aici regăsim studiul dedicat conceptului de model cultural al dizabilității de către Anne Waldschmidt, în care este evidențiat rolul culturii, al discursurilor, simbolurilor și practicilor culturale în felul în care este construită și percepută dizabilitatea.

O preocupare constantă a ultimelor decenii o reprezintă și studiile dedicate accesului persoanelor neurodiverse la educație și cultură în general și relației acestora cu muzeele. Încă din 2010 regăsim articole referitoare la programele pentru copii cu tulburare de spectru autist (TSA) în muzee, cum ar fi cel al lui Elise A. Freed-Brown, *A Different Mind: Developing Museum Programs for Children with Autism*⁵; autoarea analizează, pe de o parte, provocările pe care le întâmpină copiii cu autism care vin la muzee, pe de altă parte programele propuse de unele muzee din New York, pentru a face o serie de observații și recomandări pentru activitățile organizate în astfel de instituții. Chiara Di Lello, în *Guggenheim for all: Museum education for students on the spectrum*⁶, prezintă programele desfășurate la Muzeul Guggenheim pentru elevi cu tulburări de spectru autist, bazate pe principiile Universal Design for Learning, ceea ce le face să fie flexibile, variate și adaptate unor nevoi și modalități diferite de interacțiune cu patrimoniul.

După 2020 apar tot mai multe cercetări legate de incluziunea publicului neurodivers, fapt ce ne indică un interes constant și tot mai accentuat față de interacțiunea acestei categorii cu patrimoniul din muzee, cu produsele și programele oferite, susținându-se necesitatea deschiderii instituțiilor de cultură, în general, spre toate tipurile de vizitatori. Amintim aici articolul lui Piper și James Hutson, „*Neurodivergence and Inclusivity in Cultural Institutions: A Review of Theories and Best Practices*”⁷ și cel al lui Ross Edelstein, „*New Foundations: Principles for Disability-Inclusive Museum Practice*”⁸, precum și volumul recent dedicat acestui subiect de către James Hutson și Piper Hutson, „*Inclusive Smart Museums: Engaging Neurodiverse Audiences and Enhancing Cultural Heritage*”⁹. Autorii identifică o serie de provocări pe care le presupune vizitarea unui muzeu de către persoanele neurodiverse, analizează programele propuse de muzee pentru acest tip de public și fac o serie de recomandări pentru instituțiile care doresc să ofere activități destinate acestei categorii. Dintre acestea, amintim: pregătirea vizitei la muzeu prin punerea la dispoziție a unor materiale special concepute, care să le permită vizitatorilor să cunoască mai bine spațiul înainte de a sosi și să ofere indicații în legătură cu zonele cu stimuli puternici din muzeu (sunete, lumini etc.); crearea unui mediu liniștit și prietenos, ferit de aglomerație, zgomote sau lumini puternice; programe cu o structură clară, predictibilă, cu anunțarea și explicarea fiecărei etape/activități; organizarea unor grupuri mici, care să-i includă

5 Freed-Brown (2010).

6 Di Lello (2015).

7 Hutson și Hutson (2022).

8 Edelstein (2022).

9 Hutson, Hutson (2024).

pe însoțitori; antrenarea în activități variate, cu materiale tactile și în formate diferite; amenajarea unor zone de relaxare, cu un număr redus de stimuli; comunicarea în limbaj simplu și clar; pregătirea personalului pentru interacțiunea cu acest tip de public, atitudine atentă, prietenoasă și flexibilă; colaborarea cu comunitățile și/sau asociațiile persoanelor cu dizabilități pentru organizarea și îmbunătățirea activităților propuse. De asemenea, sunt prezentate și o serie de principii de care trebuie să se țină cont în pregătirea programelor pentru persoane cu dizabilități în general: implicarea lor în luarea deciziilor; incluziune pe tot parcursul vieții și participarea la viața comunității; crearea unui spațiu sigur; flexibilitate și posibilitate de alegere; materiale și informații în formate diferite; abordare integrată, care să permită accesul fizic în clădire, precum și la conținut și experiențe culturale; asumarea pe termen lung a accesibilizării, la nivel instituțional, cu resurse dedicate și ofertă constantă etc.

b. Referințe legislative

Pe lângă aspectele teoretice dezbătute în zona studiilor culturale, muzeologiei sau a studiilor despre dizabilitate, muzeele se supun și unor prevederi legale care se referă la drepturile persoanelor cu dizabilități. Începând cu anul 1999 și până în prezent, România a emis și a ratificat peste 20 de documente oficiale pe această temă; este vorba despre legi, hotărâri de guvern, strategii, tratate etc., actualizate constant, într-un efort de armonizare cu prevederile legislative din Uniunea Europeană.

Un document esențial este *Legea nr. 221 din 11 noiembrie 2010*, prin care se ratifică *Convenția privind drepturile persoanelor cu dizabilități*, adoptată la New York de Adunarea Generală a Organizației Națiunilor Unite la 13 decembrie 2006. Convenția este un act internațional cu 50 de articole, cuprinzând definiții, principii, drepturi ale acestor persoane, dintre care amintim: accesibilitatea, egalitatea de șanse, participarea activă în procesele decizionale și în viața societății, conștientizarea și sensibilizarea publicului asupra drepturilor persoanelor cu dizabilități etc. *Strategia națională privind drepturile persoanelor cu dizabilități „O Românie echitabilă” 2022-2027*, adoptată prin *Hotărârea de Guvern nr. 490/2022*, conține un set de măsuri referitoare la respectarea drepturilor persoanelor cu dizabilități și la creșterea calității vieții, așa cum sunt ele formulate tot în *Convenția ONU privind drepturile persoanelor cu dizabilități*. Strategia are ca obiectiv general declarat „asigurarea participării depline și efective a persoanelor cu dizabilități, bazată pe libertatea de decizie, în toate domeniile vieții și într-un mediu accesibil și rezilient” (Capitolul VII). În Capitolul IX, „Direcții de acțiune”, secțiunea 9.8, Participare politică și publică, regăsim formulate patru dimensiuni principale, printre care și implicarea în lumea culturală: „Viața culturală trebuie să încorporeze experiențele persoanelor cu dizabilități, iar aceste persoane să aibă acces și să fie încurajate să participe la evenimentele și produsele culturale, atât din postura de consumatori, cât și de producători.”¹⁰

¹⁰ Strategia națională privind drepturile persoanelor cu dizabilități „O Românie echitabilă”, 2022-2027, p. 39.

O lege extrem de importantă este *Legea nr. 448 din 6 decembrie 2006 privind protecția și promovarea drepturilor persoanelor cu handicap*, care reglementează principalele aspecte referitoare la drepturile și obligațiile persoanelor cu dizabilități din România, printre care și accesul la cultură¹¹. Sunt definiți termeni importanți, ca de exemplu accesibilitatea; aceasta este „ansamblul de măsuri și lucrări de adaptare a mediului fizic, precum și a mediului informațional și comunicațional conform nevoilor persoanelor cu handicap, factor esențial de exercitare a drepturilor și de îndeplinire a obligațiilor persoanelor cu handicap în societate”¹². De asemenea, este menționat principiul incluziunii, care presupune respectarea drepturilor tuturor cetățenilor de a fi tratați în mod egal, fără niciun tip de discriminări, și de a participa la viața societății, inclusiv pe plan cultural. Legea indică o serie de adaptări pe care instituțiile Statului trebuie să le realizeze pentru a facilita accesul persoanelor cu dizabilități în diferite tipuri de clădiri sau la obiective de patrimoniu, turistice etc. și se referă explicit la principiul „adaptării societății la persoana cu handicap” (articolul 3, litera h), la „integrarea și incluziunea” (articolul 3, litera p), la dreptul de „petrecere a timpului liber, acces la cultură, sport, turism” (articolul 6, litera f). În secțiunea a IV-a, „Cultură, sport, turism”, articolul 21 instituie pentru autoritățile administrației publice obligația de a facilita „accesul persoanelor cu handicap la valorile culturii, la obiectivele de patrimoniu, turistice, sportive și de petrecere a timpului liber”, de a sprijini participarea acestora „la manifestări culturale, sportive și turistice” (litera a) și de a organiza astfel de activități. Sunt enumerate¹³ o serie de măsuri specifice prin care să se asigure accesul persoanelor cu dizabilități.

Prevederile reflectă racordarea la legislația europeană și adoptarea modelului social al dizabilității, în care societatea se transformă, devine mai incluzivă, eliminând barierele ridicate anterior, care excludeau și discriminau persoanele cu deficiențe. Remarcăm preocuparea pentru accesul fizic în instituțiile de cultură, pentru orientarea și deplasarea în siguranță în clădire, fără mențiuni referitoare la facilitarea informației

11 Considerăm necesară o revizuire a terminologiei și înlocuirea termenului „handicap” cu „dizabilitate”, utilizat pe plan internațional.

12 Conform Legii nr. 448/2006 (republicată) privind protecția și promovarea drepturilor persoanelor cu handicap, art. 5, alin. 2, document disponibil la <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/77815>, accesat pe data de 12.06.2024.

13 Articolul 21, litera e) din Legea nr. 448 din 6 decembrie 2006 privind protecția și promovarea drepturilor persoanelor cu handicap stipulează că autoritățile administrației publice trebuie „să asigure, atât în interiorul clădirilor aferente obiectivelor de patrimoniu, turistice, sportive și de petrecere a timpului liber, cât și în zonele exterioare aferente acestora, adaptările specifice tipurilor de handicap, fără ca enumerarea să fie limitativă, după cum urmează: (i) pentru persoanele cu handicap locomotor și cu mobilitate redusă: rampe și/sau, după caz, sisteme electronice ori automatizate de acces, elevatoare sau lifturi; (ii) pentru persoanele cu handicap vizual sau cu dificultăți de vedere, inclusiv cu surdocecitate: sisteme acustice de ghidaj și hărți tactile; (iii) pentru persoanele cu handicap auditiv: sisteme de avertizare vizuală și amplificatoare electronice de sunet pentru protezele auditive; (iv) pentru persoanele cu handicap mintal și psihic: sisteme de ghidaj în limbaj ușor de citit”.

despre patrimoniu; există însă precizarea că enumerarea nu este limitativă. Pentru muzee, simpla înșiruire de dotări necesare, fără explicații, fără desemnarea unor organisme responsabile cu implementarea acestora, nu este suficientă; fiecare instituție are nevoie de configurarea unor soluții adaptate, de consiliere, de colaborare cu specialiști sau organizații pe care cadrul legal nu le identifică. Tot o măsură de facilitare a accesului fizic sunt și articolele referitoare la reduceri și gratuități pentru persoanele cu dizabilități și însoțitori.

c. Terminologie

Ne propunem să clarificăm în cele ce urmează diferiți termeni utilizați în discuția despre dizabilitate. Tot mai des regăsim termenul *inclusivity* tradus ca *inclusivitate*, care se referă la promovarea unei atitudini de acceptare, toleranță, aplicarea unui tratament egal și echitabil; este derivat din legislația internațională privind drepturile omului și ale persoanelor cu dizabilități¹⁴.

În anii 2000 a început să fie utilizat conceptul de „diversitate” pentru a exprima varietatea modalităților de expresie culturală¹⁵, strâns legată de drepturile și libertățile fundamentale ale omului, cu impact pozitiv asupra dezvoltării culturii, artelor și a societății în ansamblu. Treptat, termenul¹⁶ a înglobat semnificații noi, precum recunoașterea deosebirilor dintre oameni prin raportarea la diverse aspecte (gen, religie, abilități fizice și intelectuale, orientare sexuală, etnie, opinii politice etc.); este asociat cu eforturile de combatere a discriminării, a prejudecăților și de întărire a coeziunii sociale. Sub această umbrelă a diversității regăsim mai multe categorii marginalizate, printre care și persoanele cu dizabilități.

La mijlocul anilor '90, termeni precum „neurodiversitate”, „diversitate neurologică”, „pluralism neurologic” încep să fie folosiți de către persoanele cu tulburări de spectru autist din Statele Unite ale Americii, în mediul online, pe forumuri și conversații via e-mail. Kassiane Asasumasu, Judy Singer, Harvey Blume sunt doar câțiva dintre activiștii pentru drepturi civile care au utilizat și au făcut tot mai cunoscut acest concept, dezvoltat în mod colectiv¹⁷. În esență, el se referă la varietatea în funcționarea și

14 Referințele la *inclusive societies/education/communities* sunt extrem de numeroase în legislația internațională; mai multe informații se află pe site-ul Consiliului Europei, la <https://www.coe.int/en/web/inclusion-and-antidiscrimination/division-home>, accesat pe data de 12.06.2024.

15 A se vedea în acest sens textul Convenției ONU din 20 octombrie 2005 asupra protecției și promovării diversității expresiilor culturale, disponibil la <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/72999>, accesat la data de 13.06.2024.

16 A se consulta *Intercultural glossary*, publicat pe site-ul Consiliului Europei și disponibil la <https://rm.coe.int/intercultural-glossary/1680a836f2>, accesat pe data de 13.06.2024.

17 A se vedea în acest sens articolul „The neurodiversity concept was developed collectively: An overdue correction on the origins of neurodiversity theory”. *Autism*, 28(6), de Botha, M., Chapman, R., Giwa Onaiwu, M., Kapp, S. K., Stannard Ashley, A., & Walker, N. (2024).

dezvoltarea neurologică umană; această diversitate este naturală, la fel ca aceea tipică („normală”)¹⁸. În 1999, Judy Singer¹⁹ folosea noțiunea de „neurodiversitate” pentru a sublinia că variațiile în modul de funcționare a creierului nu trebuie privite ca anomalii sau deficiențe, ci ca manifestări firești ale diversității umane, asemenea diferențelor culturale sau biologice. Ulterior, Nick Walker²⁰ a dezvoltat și a nuanțat conceptul, definind neurodiversitatea drept ansamblul diversităților neurologice prezente într-o comunitate. Totodată, el a introdus termenii „neurodivergent” – referitor la o persoană a cărei funcționare neurologică se abate de la normele sociale dominante – și „neurotipic” – desemnând o persoană ale cărei tipare neurologice se înscriu în aceste norme.

Dincolo de dezbateri teoretice și de frecvența utilizării, „neurodiversitatea” nu este un termen medical și nici nu îl regăsim în legislația românească. Mai mult, în viața de zi cu zi ne întâlnim cu alte expresii: „dizabilități intelectuale”, „dizabilități neurocognitive”, „nevoi speciale”, „dificultăți de învățare”, „cerințe educaționale speciale” etc. Dar tocmai această varietate de termeni și de aspecte enunțate reflectă complexitatea subiectului și dificultatea de a găsi un numitor comun; în acest fel se explică popularitatea crescută a „neurodiversității”, mai ales în contextul în care conceptul a apărut într-una din comunitățile vizate.

În încercarea de a defini cât mai clar categoriile aflate în discuție, am recurs la literatura medicală și juridică de referință care se aplică în țara noastră; este vorba despre „International Classification of Diseases” (ICD-11)²¹, „Manual de diagnostic și clasificare statistică a tulburărilor mintale” (DSM-5)²², „Clasificarea internațională a funcționării, dizabilității și sănătății: versiunea pentru copii și tineri” (CIF-CT)²³ și „Criterii și norme de diagnostic clinic, diagnostic funcțional și de evaluare a capacității de muncă pe baza cărora se face încadrarea în gradele I, II și III de invaliditate din 13 februarie 2025”²⁴.

Conform ICD-11, „tulburările mintale, de comportament și de neurodezvoltare sunt sindroame caracterizate printr-o perturbare semnificativă din punct

18 Există o bogată literatură de specialitate în acest domeniu; amintim aici: Jaarsma, Pier, Welin, Stellan (2011). „Autism as a natural human variation: reflections on the claims of the neurodiversity movement”. *Health Care Analysis* 20, 20-30 (2012). <https://doi.org/10.1007/s10728-011-0169-9>; Kapp, S. (ed.). 2020. *Autistic community and the neurodiversity movement: stories from the frontline*, Singapore: Springer Nature. <https://doi.org/10.1007/978-981-13-8437-0>; Leadbitter K, Buckle KL, Ellis C, Dekker M. „Autistic self-advocacy and the neurodiversity movement: implications for autism early intervention research and practice”. *Frontiers in Psychology*. Volume 12 (2021). <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.635690>

19 Singer (1999), p. 59-67.

20 Walker (2014).

21 World Health Organization (WHO), 2019/2021.

22 Traducere publicată în limba română cu acordul American Psychiatric Association, Editura Medicală Callisto, 2016.

23 Organizația Mondială a Sănătății, 2007.

24 *Monitorul Oficial* nr. 134 bis din 14 februarie 2025.

de vedere clinic în cogniția, reglarea emoțională sau comportamentul unui individ, care reflectă o disfuncție în procesele psihologice, biologice sau de dezvoltare care stau la baza funcționării mintale și comportamentale”²⁵. Constatăm, așadar, o gamă largă de perturbări sau disfuncții, ce pot determina manifestări diverse, pe planuri diferite. În această clasă intră zeci de categorii și subcategorii de tulburări: tulburări de neurodezvoltare, schizofrenie și tulburări psihotice primare, tulburări legate de anxietate sau frică, tulburări obsesiv-compulsive sau conexe, tulburări de alimentație ș.a.m.d. În literatura medicală, diferența dintre pacienții adulți și cei minori este foarte importantă, aspect care duce și la clasificări diferite pentru cele două grupe de vârstă; nu vom detalia însă aceste aspecte, scopul secțiunii de față fiind doar de familiarizare cu o serie de termeni de bază.

Ne-am oprit asupra tulburărilor de neurodezvoltare care, conform DSM-5, reprezintă „un grup de afecțiuni cu debut în perioada de dezvoltare. În mod tipic, aceste afecțiuni se manifestă devreme în cursul vieții, deseori înainte de intrarea la școală, și se caracterizează prin deficite de dezvoltare care produc afectări funcționale în sfera personală, socială, școlară sau profesională. Gama deficitelor de dezvoltare variază de la limitări foarte specifice privind învățarea sau controlul funcțiilor executive, la afectări generale privind abilitățile sociale ori inteligența”²⁶. În acest grup de afecțiuni regăsim: dizabilitatea intelectuală (tulburarea de dezvoltare intelectuală), tulburări de comunicare (de limbaj, de pronunție etc.), tulburarea de spectru autist (TSA), tulburări de neurodezvoltare prin deficit de atenție, dezorganizare și/sau hiperactivitate-impulsivitate (ADHD), tulburări motorii de neurodezvoltare (mișcări stereotipe, ticuri motorii și verbale etc.), tulburarea specifică de învățare etc. De obicei, tulburările de neurodezvoltare nu sunt solitare, ci se pot identifica două sau mai multe la aceeași persoană, fapt ce contribuie la o mare diversitate de cazuri, cu particularități bine definite.

În ceea ce privește legislația în vigoare, aceasta face apel la lucrările de referință deja citate. „Criteriile și normele de diagnostic clinic [...]” oferă o imagine de sinteză asupra clasificărilor medicale și a gradelor de severitate, a capacității de funcționare, precum și o corelare între tipul de deficiență funcțională și gradul de invaliditate.

Nu ne-am propus să realizăm o cercetare amănunțită a diferitelor tulburări de neurodezvoltare; chiar și o rapidă trecere în revistă pune în evidență complexitatea și varietatea acestor manifestări, cu afectări sau deficite în grade variabile ale funcționării mintale, comportamentale etc. În mod concret, aceste tulburări pot avea manifestări extrem de diverse: agitație, perioade scurte de concentrare, dificultăți de a înțelege sau de a comunica, mișcări sau

25 Iată definiția completă în limba engleză: „Mental, behavioural and neurodevelopmental disorders are syndromes characterised by clinically significant disturbance in an individual's cognition, emotional regulation, or behaviour that reflects a dysfunction in the psychological, biological, or developmental processes that underlie mental and behavioural functioning. These disturbances are usually associated with distress or impairment in personal, family, social, educational, occupational, or other important areas of functioning”, ICD -11, <https://icd.who.int/browse/2025-01/mms/en#334423054>.

26 DSM-5, 2016, p. 31.

sunete repetitive etc.; factori externi (aglomerație, zgomote, lumini puternice sau întuneric), diverse emoții sau interacțiuni pot accentua sau declanșa unele manifestări, îngreunând astfel realizarea unor activități, printre care și cea de a vizita un muzeu, de a asista la un spectacol de teatru sau de film etc. Din perspectiva instituțiilor de cultură, definirea unui astfel de public reprezintă o adevărată provocare prin multitudinea de condiții și de manifestări, ce nu permit o abordare unitară, necesitând multă flexibilitate și nuanțare de la caz la caz. Acest fapt explică existența în practică a unor denumiri precum „dizabilități intelectuale”, „dizabilități neurocognitive”, „dificultăți de învățare” și altele, referitoare la această categorie de vizitatori. Vom folosi în acest articol cu precădere termenii „neurodiversitate” și „neurodivers”, fără să-i excludem pe cei utilizați în documentele oficiale sau alte comunicări publice.

Programe și produse pentru publicul neurodivers în muzee europene și americane

Vom prezenta pe scurt, în cele ce urmează, câteva exemple de programe și produse oferite publicului neurodivers de muzee din Europa și Statele Unite, care urmăresc satisfacerea unor nevoi prin crearea unui cadru potrivit cerințelor de vizitare ale acestui tip de public.

Anxietatea produsă de un loc necunoscut, expunerea la stimuli senzoriali multipli și diferiți reprezintă provocări dificile; un element de mare ajutor pentru a depăși aceste obstacole este rucsacul senzorial, cu un conținut variat, de la obiecte care facilitează comunicarea unor emoții sau nevoi, la obiecte care atenuează intensitatea unor stimuli (ochelari de soare, căști antifonice) și jucării senzoriale cu rol de calmare. Ideea de „rucsac senzorial” sau de „kit senzorial” este desprinsă din terapia ocupațională și intervențiile pentru tulburări de procesare senzorială; în anii '90, astfel de truse erau folosite în SUA și în vestul Europei pentru copiii cu tulburări de neurodezvoltare din diferite centre și școli; treptat, în deceniile următoare au devenit tot mai răspândite în spații publice precum aeroporturi, cabinete medicale și chiar în muzee; în 2018, History Miami Museum²⁷ a lansat un rucsac senzorial pentru copiii cu tulburări de neurodezvoltare; anterior, în 2015, Victoria & Albert Museum²⁸ crease un rucsac asemănător, dedicat însă copiilor cu deficiențe de vedere. Astăzi se regăsește tot mai des în muzee dintre cele mai diferite: The Museum of Modern Art (MOMA)²⁹ – New York, Children Museum – Pittsburgh³⁰ etc.

27 Vezi site-ul History Miami Museum. „It's all in the Bag! New Sensory Backpacks at History Miami Museum Help Make Museum Experience one for Visitors of All Abilities”. 2018. <https://historymiami.org/its-all-in-the-bag-new-sensory-backpacks-at-historymiami-museum-help-make-museum-experience-one-for-visitors-of-all-abilities/>

28 Vezi site-ul Disability Collaborative Network. „Sensory Backpacks at the V&A with Abigail Hirsch ~ Claire Madge, V&A”. 2016. <https://www.musedcn.org.uk/2016/07/26/sensory-backpacks-at-the-va-with-abigail-hirsch-claire-madge-va/>

29 Vezi site-ul The Museum of Modern Art New York (MOMA), <https://www.moma.org/visit/accessibility/>

30 Vezi site-ul Children Museum Pittsburgh, <https://pittsburghkids.org/visit-2/plan-your-visit/accessibility/>

Cunoscute sub denumiri diferite, „Morning at the Museum”, „Quiet Hours”, „Relaxed Hours”, „orele liniștite” sunt soluția găsită de multe muzee, mai ales de cele foarte aglomerate, pentru a oferi publicului neurodiversi ocazia de a descoperi în tihnă colecțiile permanente sau expozițiile temporare. Muzeele Smithsonian³¹, Tate (Liverpool)³², Tate Modern³³, British Museum³⁴ sunt doar câteva exemple de instituții care au reușit să găsească formule potrivite pentru cerințele acestui tip de vizitatori; intervalele orare variază, se organizează în sedii diferite, cu sau fără înscriere prealabilă etc.; importante rămân prezența lor constantă în ofertă și comunicarea datelor necesare în avans. Primele astfel de programe au apărut în anii 2010; exemple notabile ne oferă Science Museum din Londra, care a început să organizeze încă din 2013 vizite matinale, „Early Birds”³⁵, pentru familii cu persoane cu tulburări de procesare senzorială și/sau TSA, London Transport Museum, în 2014, cu „Early Morning Explorers”³⁶, iar în 2016, Natural History Museum cu proiectul „Dawnosaurs”³⁷.

Multe dintre aceste muzee au început să ofere în cadrul intervalelor speciale pentru vizită și o serie de activități, mai ales pentru copiii cu TSA, astfel că putem vorbi și de programe pentru public neurodiversi. În articolele menționate, autoarele Elise A. Freed-Brown și Chiara Di Lello prezintă provocările întâmpinate de copiii cu TSA care vin la muzeu, precum și programele propuse de unele muzee; ele recomandă ca programele să aibă o structură și o rutină foarte clare, un număr redus de participanți și să se desfășoare într-un mediu cu cât mai puțini factori perturbatori; de asemenea, este nevoie de materiale variate, care să permită explorarea tactilă, senzorială, precum și libertate și flexibilitate în realizarea activităților de către participanți.

Dezvoltate în conexiune cu „orele liniștite” sunt și „hărțile senzoriale”, care prezintă zonele cu factori posibil perturbatori, zonele de relaxare (oaze de liniște, amenajate pe traseele de vizitare, pentru a permite odihna sau evitarea suprastimulării senzoriale), precum și amplasarea unor zone de interes (magazin, cafenea, toalete etc.). Aceste materiale (prezente la majoritatea muzeelor deja menționate) au rolul de a pregăti vizita în avans

31 Vezi site-ul The Smithsonian Institution, <https://access.si.edu/program/morning-museum>

32 Vezi site-ul muzeului Tate Liverpool, <https://www.tate.org.uk/whats-on/tate-liverpool/quiet-hour>

33 Vezi site-ul muzeului Tate Modern, <https://www.tate.org.uk/whats-on/tate-modern/yoko-ono/relaxed-hours-yoko-ono>

34 Vezi site-ul Autism in Museums. Access for All. Wilson, H. „Early Morning Explorers at the British Museum, April 2020”, <https://www.autisminmuseums.com/early-morning-explorers-at-the-british-museum-april-2020/>

35 Vezi site-ul Science Museum Group. Slater, F. „Celebrating over a Decade of Early Birds”. 2025. <https://blog.sciencemuseumgroup.org.uk/celebrating-over-a-decade-of-early-birds/>

36 Vezi site-ul Autism in Museums. Access for All. O'Neill-Winbow, S. „Early and Evening Explorers at London Transport Museum”. 2019. <https://www.autisminmuseums.com/early-and-evening-explorers-at-london-transport-museum/>

37 Vezi site-ul The Lord Leonard and Lady Estelle Wolfson Foundation. „Dawnosaurs 2.0 – building on success”. <https://lordandladywolfson.org.uk/dawnosaurs-2-0/>

(dacă sunt disponibile online) sau de a sprijini alegerea unui anumit traseu ori zonă de vizitare la fața locului, în funcție de nevoile momentului.

Astăzi, la mai bine de 10 ani distanță față de primele programe adresate publicului neurodivers, tot mai multe muzee din întreaga lume fac eforturi pentru a crea un context adaptat nevoilor acestor vizitatori; le sunt alături asociații, fundații, reprezentanți ai beneficiarilor și exemplele încurajatoare ale altor instituții, care au pornit de la proiecte-pilot, de mici dimensiuni, pe care ulterior le-au adaptat și dezvoltat în formate ce se regăsesc în oferta curentă.

Programe și produse pentru publicul neurodivers la Muzeul Antipa

Muzeul Antipa din București reprezintă cu siguranță un reper în ceea ce privește accesibilizarea pentru publicul cu dizabilități din România. De-a lungul timpului, instituția a dezvoltat diferite proiecte dedicate vizitatorilor cu dizabilități locomotorii, de văz, de auz, ca de exemplu: „Lumea văzută de noi” (aprilie-decembrie 2003), „Simte Arta” (perioada 2011-2012), „Muzeul Tuturor” (2012), „Vizite senzoriale – Sensory Visits” (2012-2013); astfel, au fost realizate produse și programe prin care muzeul și patrimoniul au devenit tot mai accesibile și mai atractive pentru aceste categorii.

Publicul neurodivers – cu „dizabilități intelectuale”, „dizabilități neurocognitive”, „nevoi speciale”, „dificultăți de învățare”, „cerințe educaționale speciale” – nu a beneficiat de proiecte dedicate până în 2021, când Muzeul Antipa a inițiat o colaborare cu Asociația *Supereroi printre noi*³⁸; acest ONG promovează incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități prin participarea la viața culturală, la diferite evenimente și activități, cu o atenție aparte asupra persoanelor neurodiverse. Datorită acestei colaborări, au rezultat materiale pentru mediul online, activități de formare a personalului, produse și servicii³⁹ pentru această categorie de public.

Un prim pas l-a constituit realizarea unei secțiuni pe website-ul muzeului, pagina *Muzeul Incluziv*, lansată⁴⁰ în noiembrie 2021. Pagina web a fost configurată într-un mod ușor de accesat și utilizat; oferă informații despre facilitățile de acces și produsele disponibile în cadrul muzeului pentru persoanele cu diferite deficiențe, grupate pe categorii și folosind pictograme specifice. În anul următor a fost realizată o poveste socială, disponibilă pe pagina *Muzeul Incluziv*⁴¹, care le explică persoanelor neurodiverse la ce să se aștepte atunci când vor vizita muzeul – de la informații de bază referitoare la patrimoniu și istoricul instituției, la informații practice legate de acces,

38 Mai multe informații despre asociație: <https://supereroiintrenoi.ro/servicii/>

39 Raportul asociației pentru perioada 2021-2022 disponibil aici: https://supereroiintrenoi.ro/wp-content/uploads/2024/04/raport-2021-2022-2_compressed.pdf

40 Anunțul disponibil pe site-ul Muzeului Antipa: <https://antipa.ro/comunicatedepresa/muzeul-national-de-istorie-naturala-grigore-antipa-in-parteneriat-cu-asociația-supereroi-printre-noi-lanseaza-muzeul-incluziv/>

41 Pagină disponibilă la: <https://antipa.ro/muzeul-incluziv/>

Fig. 1. Kitul senzorial de la Muzeul Antipa.

Sursa: site-ul Muzeului Antipa

orientare, colecții expuse, reguli de vizitare, prezența unor factori posibil perturbatori (sunete de alarmă, întuneric etc.); de asemenea, „Ghidul dioramelor posibil deranjante pentru unii dintre vizitatori” prezintă și explică unele diorame care ar putea induce o stare de disconfort persoanelor cu tulburări de neurodezvoltare. Crearea paginii Muzeul Incluziv, a poveștii sociale și a „Ghidului dioramelor...” reprezintă etape necesare pentru pregătirea vizitei la muzeu pentru persoanele neurodiverse, așa cum recomandau autori precum P. Hutson, J. Hutson, R. Edelstein în lucrările menționate; este vorba despre materiale care permit o bună organizare a vizitei, cunoașterea spațiului, eventual evitarea unor zone cu stimuli puternici sau cu potențial

perturbator; această pregătire a vizitei are loc prin discuții și consultarea materialelor disponibile online; ea contribuie la diminuarea anxietății legate de vizitarea unui spațiu nou și la evitarea unor situații neplăcute, oferind o senzație de predictibilitate și premisele unei experiențe pozitive.

Asociația *Supereroi printre noi* a susținut patru sesiuni de formare a personalului, cu scopul de a-l pregăti pentru interacțiunea cu vizitatorii cu dizabilități în general, de care au beneficiat circa 100 de persoane: angajați de la supraveghere, recepție, muzeografi, cercetători, personalul de la Relații publice, muzeografi ai secției Educație, colaboratori care susțineau ateliere în muzeu. În cadrul acestor sesiuni, cu durată de aproximativ 90 de minute, au fost oferite explicații, recomandări și au fost discutate situații concrete, dificultăți întâmpinate. În literatura de specialitate se subliniază faptul că angajații trebuie să știe cum să interacționeze cu persoane cu diferite tipuri de dizabilități și cum să le ofere informațiile de care au nevoie; ei au un rol esențial în instalarea unei atmosfere relaxate, în care vizitatorii se simt bineveniți și în siguranță.

Din punctul de vedere al raportării la patrimoniul, asociația a oferit consultanță pentru accesibilizarea expoziției de fluturi exotici vii; sera, amplasată în grădina muzeului, a fost prevăzută cu o zonă cu geamuri care să permită observarea fluturilor și din exterior, pentru vizitatorii neurodiverși (și nu numai) care doreau să evite contactul direct cu aceștia. De asemenea, asociația a realizat 15 kituri senzoriale și a inițiat programele „Ora liniștită” și „Descoperă”, adresate vizitatorilor cu tulburări de neurodezvoltare și senzoriale.

Kitul senzorial propus pentru Muzeul Antipa este realizat după modelul rucsacului senzorial prezent în muzee din străinătate, la care ne-am

Fig. 2. Participanți la „Ora liniștită” în seră, observând fluturii din exterior.
Sursa: pagina de Facebook a Asociației Supereroi printre noi, postare din 17 august 2021.

referit deja, și este un instrument util pentru a ține sub control stimulii ambientali (zgomote sau lumină), anumite manifestări (de exemplu gesturi, mișcări, sunete repetitive) sau senzații. Kitul conține căști antifonice, câteva jucării cu texturi diverse având rol de liniștire, un carnet cu stickere pentru a exprima mai ușor diferite nevoi sau emoții. Poate fi solicitat gratuit și apoi returnat personalului de la recepție. În România, în afară de Muzeul Antipa, regăsim acest tip de kit și în alte muzee⁴², care l-au realizat în cadrul unor proiecte.

Programul „Ora liniștită” a debutat la Muzeul Antipa cu expoziția de fluturi exotici⁴³. Pentru primele două vizite (pe 9 și 23 august 2021) au fost alese zile de luni, când muzeul este închis pentru public. În acest fel, persoanele neurodiverse, alături de însoțitori, au avut la dispoziție câte o oră pentru a vizita sera, fără agitația și aglomerația din timpul programului obișnuit pentru public. Participarea a fost gratuită, pe baza completării unui formular de înscriere online. Regăsim aici soluția tip „Quiet Hours”, „Relaxed Hours”, „Morning at the Museum”, aplicată de muzee cunoscute din spațiul anglo-saxon, la care ne-am referit anterior. Ea pune la dispoziția vizitatorilor un mediu liniștit și prietenos, ferit de aglomerație și de posibili factori perturbatori, care încurajează explorarea în tihnă, în compania familiei sau a prietenilor.

42 La Muzeul Geologic Național a fost dezvoltat de către Asociația Help Autism în cadrul proiectului „Explorăm împreună la muzeu”; la Muzeul Național al Hărților și Cărții Vechi din București există un kit senzorial realizat pentru publicul neurodivers tot de către Asociația Supereroi printre noi; la Palatul Culturii din Iași există, de asemenea, un kit senzorial realizat în cadrul unui proiect mai amplu, „A.A.C.essible Culture: museums for everyone developing the Alternative Augmentative Communication Tools” (AACC); nu dispunem încă de informații relevante legate de utilizarea lor în regim permanent.

43 „Ora liniștită”, <https://antipa.ro/product/ora-linistita/>, accesat 10 martie 2025.

Fig. 3. Participanții la atelierul „Descoperă fluturii exotici” lucrând în curtea muzeului.

Sursa foto: pagina de Facebook a Muzeului Antipa, postare din 11 august 2021.

Fig. 4. Explicații despre fluturi în timpul atelierului „Descoperă fluturii exotici”.

Sursa foto: pagina de Facebook a Asociației Supereroi printre noi, postare din 14 septembrie 2021.

În aceeași perioadă, pe 11 și 25 august, au fost organizate și primele ateliere pentru copii cu cerințe educaționale speciale, de toate vârstele, precum și pentru prietenii lor, intitulate „Descoperă fluturii exotici”⁴⁴. Aceste activități gratuite (pe bază de înscriere) au fost organizate în aer liber, în curtea muzeului; în cadrul acestor ateliere, copiii vizitau sera sau priveau din exterior, primeau explicații despre fluturi, făceau observații la microscop, explorau tactil replici și diferite obiecte și participau la activități creative, intercalate cu perioade de mișcare, cu audiții muzicale sau cu lectura unei povești. Toate activitățile ofereau modalități variate de a descoperi lucruri interesante despre fluturi, despre ciclul de viață și mediul în care trăiesc, despre hrana lor etc. O serie de aspecte diferențiază acest gen de program de unul adresat copiilor tipici, dintre care amintim: sunt oferite mai puține informații; sunt explicate mai multe noțiuni, în funcție de cunoștințele participanților; se comunică în mod constant toate etapele și activitățile care urmează a fi desfășurate; aceleași informații sunt repetate sau verificate prin diferite activități; nu există variante ale programului pentru diferite categorii de vârstă sau nivel de școlarizare; însoțitorii au un rol activ în toate activitățile.

44 Descoperă fluturii exotici. Atelier pentru copiii cu cerințe educaționale speciale și prietenii lor. <https://antipa.ro/product/descopera-fluturii-exotici/#:~:text=Pomind%20de%20la%20expozi%C8%9Bia%20de,ce%20va%20fi%20anun%C8%9Bat%C4%83%20ulterior,> accesat 10 martie 2025.

Fig. 5. Materiale pregătite pentru atelierul „Descoperă fluturii exotici”.

Sursa foto: pagina de Facebook a Asociației Supereroi printre noi, postare din 14 septembrie 2021.

Atât „Ora liniștită”, cât și atelierelor pentru persoane neurodiverse s-au bucurat de succes, astfel că au fost reluate în luna septembrie, înainte de închiderea expoziției. Conform Raportului de activitate al muzeului pe anul 2021, la cele 3 vizite în seră în cadrul „Orei liniștite” au participat 82 de persoane neurodiverse și însoțitori, iar la cele 3 ateliere, 64 de persoane. Din decembrie 2021, programul a fost adaptat pentru expunerea permanentă⁴⁵ și a intrat în oferta curentă a muzeului. Personalul secției Educație a fost implicat în realizarea atelierelor „Descoperă”, iar din 2022 acestea sunt susținute de angajații muzeului. Am sintetizat în tabelele de mai jos evoluția acestor vizite și ateliere în perioada 2021-2024, pe baza rapoartelor oficiale ale Muzeului Antipa, disponibile pe site-ul instituției.

Tabelul 1. „Ora liniștită” / „Orele liniștite” în muzeu

An	2021	2022	2023	2024
Nr. activități	1	18	23	24
Nr. participanți	6	846	774	726

Tabelul 2. „Ora liniștită” în sera de fluturi

An	2021	2022	2023	2024
Nr. activități	3	5	6	6
Nr. participanți	82	223	365	144

Tabelul 3. Atelierele „Descoperă” pentru public neurodivers (copii și tineri cu cerințe educaționale speciale)

An	2021	2022	2023	2024
Nr. activități	3	16	41	25
Nr. participanți	64	245	445	380

45 Vezi <https://antipa.ro/product/orele-linistite/>

Fig. 6. Vizitatori în galerie în timpul „Orelor liniștite”, iulie 2022.

Sursa: pagina de Facebook a Muzeului Antipa, postare din 19 iulie 2022.

Fig. 7. Activități în galerie permanentă în timpul unui atelier „Descoperă”.

Sursa: pagina de Facebook a Asociației Help the People, postare din 2 decembrie 2024.

Observăm că, după debutul acestor activități în 2021, în anul următor putem vorbi de o creștere surprinzătoare, cu zeci de evenimente și sute de participanți. Acest fapt se explică printr-o serie de măsuri inspirate luate de conducerea muzeului. Ne referim aici la:

- creșterea intervalului de timp alocat în zilele de luni de la una la două ore, cu redenumirea „Orele liniștite”;
- colaborarea cu diferite centre de îngrijire de zi, de servicii sociale, de recuperare și reabilitare neuropsihiatrică, centre maternale, asociații și fundații care sprijină persoane din medii defavorizate, persoane cu dizabilități intelectuale, cu probleme de sănătate mintală, școli speciale pentru elevi cu deficiențe de vedere, de auz sau neurocognitive;
- deschiderea muzeului către un public nou, format din refugiați⁴⁶ – familii și copii provenind din Ucraina, Palestina, Irak – și solicitanții de azil în România, și colaborarea cu diferite organizații care le oferă asistență; participarea lor la „Orele liniștite” se explică prin necesitatea prezenței unui translator, nevoia de liniște, de explorare ferită de priviri indiscrete sau de aglomerația și agitația unei zile obișnuite într-unul dintre cele mai vizitate muzee din România.

În prezent, „Orele liniștite” se organizează de două ori pe lună; pe timpul verii, în perioada în care este deschisă sera cu fluturi exotici, vizitele au loc în acel spațiu. Participarea se face pe bază de înscriere, prin completarea unui formular disponibil pe site; sunt solicitate detalii despre numărul de participanți (vizită

46 Vezi Raport de activitate al Muzeului Antipa pe anul 2022, p. 21.

individuală sau de grup), tipul de dizabilitate, numărul de însoțitori necesari, astfel încât să fie asigurate condiții cât mai bune și o experiență de vizitare cât mai plăcută. De asemenea, se recomandă consultarea online a materialelor special concepute pentru a pregăti în avans experiența la muzeu. Vizitele se desfășoară într-o atmosferă calmă și relaxată, fiecare având libertatea de a parcurge în ritm propriu traseul prin muzeu, de a citi textele informative, de a explora pe îndelete zonele interactive etc. Participanții sunt întâmpinați la recepție și direcționați pe traseul de vizitare sau pe anumite porțiuni. Se pune accent pe starea de bine, de confort a vizitatorilor, care se bucură să descopere muzeul în liniște. Vizitele se desfășoară în prezența personalului de la supraveghere, dar cu mai puțini angajați decât într-o zi obișnuită.

În cazul atelierelor din seria „Descoperă”, observăm transformarea lor în program curent. Dacă inițial acestea au fost dezvoltate pornind de la expoziția cu fluturi exotici, din 2022 temele s-au diversificat, s-au extins și în expunerea permanentă a muzeului, după cum ne indică titluri precum: „Descoperă. Viața în pădure”, „Descoperă. Viața în munți”, „Descoperă. Viața pe gheață”, „Descoperă. Povești din lumea animală”, „Descoperă. Vitezoarii pampasului” etc. Beneficiarii sunt o categorie extinsă, cuprinzând persoane neurodiverse cu diferite dizabilități și însoțitorii lor. Numărul participanților a crescut constant, de la 64 la 445 în 2023. În 2024 se constată o ușoară scădere, care vine în contextul unui număr total de vizitatori mai mic⁴⁷. În continuare atelierelor din seria „Descoperă” se organizează o dată pe lună și se oferă gratuitate pentru 10 copii de orice vârstă, pe bază de înscriere prin completarea unui formular pe site. A fost păstrată tot ziua de luni, pentru a asigura și pentru aceste grupuri atmosfera liniștită și ferită de aglomerația din timpul programului obișnuit pentru public.

Deși temele sunt diferite, se păstrează aceeași structură a programului: vizita în muzeu și completarea unei fișe tip *treasure hunt* (vânătoare de comori), iar în partea a doua, desfășurată în spațiul pentru atelier, se discută pe baza fișei, se ascultă o poveste, se realizează diverse activități practice, toate legate de tematica propusă. Fișele primite de la coordonatorul atelierului conțin informații de bază despre tema de discuție, locul unde se desfășoară vizita, indicarea opririlor (numele unei diorame, de exemplu) și enunțarea cerințelor de rezolvat la fața locului, prin indicii și provocări; totul este formulat într-un limbaj simplu, structurat într-un mod clar și ușor de urmărit. Participanții pornesc pe traseu și trebuie să identifice, cu ajutorul etichetelor de pe ecranele tactile, anumite exponate aflate în diorame (pasăre, animal etc.) și să noteze în fișă diferite informații (denumirea exponatului descoperit, mediul în care trăiește, culoarea penajului sau a blănii etc.); textele din fișe sunt scurte, clare și îmbină explicațiile despre exponate cu informații amuzante („Râul e ca un autobuz plin cu pasageri: pești, păsări, plante, toți călătoresc împreună!”⁴⁸), îndemnuri la mișcare (de exemplu, imitând modul de deplasare al unui animal), provocări tip ghicitoare.

47 Conform rapoartelor anuale de activitate, în 2024, numărul de vizitatori a fost de 482.907 persoane, iar în 2023 au fost înregistrate 575.551 de persoane.

48 Fișa „Vânătoare de comori. Exploratori pe firul apei” din cadrul atelierului „Descoperă. Viața într-un râu”, 19 mai 2025.

Fig. 8. Materiale pregătite pentru un atelier „Descoperă”, mai 2025.

Sursa: arhiva personală a autorului

Fig. 9. Masă de lucru în timpul unui atelier „Descoperă”, mai 2025.

Sursa: arhiva personală a autorului

În partea a doua, desfășurată în spațiul pentru atelier, se verifică notițele din fișe, se recapitulează și se fixează cunoștințele prin apel și la alte resurse, care completează informația disponibilă în muzeu: planșe, replici tactile, jucării în forma respectivelor animale, materiale video și audio, cărți etc.; la final, o serie de activități practice (colorat, lipit, identificare de diferențe, desenat etc.) sunt un prilej de a exersa mișcări fine, alte tipuri de concentrare, dar oferă și momente de relaxare și socializare.

Participanții au la dispoziție aproximativ două ore pentru a desfășura în ritm propriu toate aceste activități, alternând tipul de concentrare pe sarcini diverse, momentele de relaxare

și socializare. De asemenea, ei au libertatea de a alege anumite sarcini de rezolvat, de a lucra în ritm propriu și de a continua acasă anumite activități (de exemplu completarea fișei, finalizarea unui desen sau a unui

Fig. 10. Afiș „Ianuarie Incluziv” la Muzeul Antipa, cu programele pentru publicul neurodivers.

Sursa: pagina de Facebook a Muzeului Antipa, postare din 16 ianuarie 2024.

colaj etc.). Coordonatorul atelierului este în permanență alături de copii și de însoțitori, oferind explicații sau asistență pentru rezolvarea diferitelor sarcini.

Remarcăm și în cazul atelierelor „Descoperă” respectarea recomandărilor și principiilor de lucru cu publicul neurodivers; programele au o structură bine definită, un format predictibil; fiecare etapă sau activitate este explicată într-un limbaj simplu, clar, adaptat nevoilor grupului; există o varietate de activități și materiale, care îmbină observația, jocul, mișcarea, explorarea tactilă etc.

Constatăm, așadar, din exemplele analizate de la Muzeul Antipa o creștere organică, echilibrată, cu rezultate menite să confirme validitatea demersului și să încurajeze continuarea eforturilor. Puse împreună, vizitele și atelierelor, comunicarea cu beneficiarii, implicarea și atenția echipei oferă un exemplu de proiect atent construit, dedicat publicului neurodivers într-un muzeu incluziv.

Câteva observații din perspectiva studiilor despre dizabilitate

Ne propunem în cele ce urmează să privim activitățile pregătite de Muzeul Antipa pentru publicul neurodivers prin prisma câtorva principii ale studiilor despre dizabilitate, care se regăsesc tot mai des în diferite sfere ale vieții sociale, politice și culturale.

- **Implicarea persoanelor cu dizabilități în luarea deciziilor**

Sloganul „Nimic despre noi fără noi” (*Nothing about us without us*), emblematic pentru lupta persoanelor cu dizabilități din anii 1990 pentru drepturi civile și respectarea drepturilor omului, se referă la necesitatea de a nu-i exclude din procesul de luare a deciziilor pe cei vizați de respectivele hotărâri. În lumea culturală, acest principiu se traduce prin implicarea beneficiarilor în procesul decizional; beneficiarii sunt deopotrivă persoanele vizate direct (persoanele cu deficiențe) și însoțitorii acestora (părinți, tutori legali etc.). În cazul Muzeului Antipa, colaborarea cu Asociația *Supereroi printre noi* demonstrează respectarea acestui principiu; organizația reunește părinți de copii și tineri cu dizabilități grave și acționează pentru incluziunea persoanelor cu dizabilități și participarea lor la viața culturală. Comunicarea constantă cu beneficiarii prin intermediul asociațiilor, fundațiilor, diferitelor centre sau școli a determinat modificări, adaptări ale activităților inițiale, în conformitate cu observațiile sau recomandările primite. Este important ca această comunicare să se păstreze și pe viitor și să se concretizeze în mai multe acțiuni dedicate acestui tip de public.

- **Crearea unui spațiu sigur**

Crearea unui spațiu sigur are în vedere mai multe elemente: de la comunicarea clară a modalităților prin care se poate ajunge la locul activității, la descrierea evenimentului și a spațiului unde are loc, atenționarea asupra existenței sau absenței diferitelor facilități sau servicii pentru persoanele cu dizabilități, dar și a posibilelor elemente perturbatoare, până la atitudinea personalului și pregătirea pentru interacțiunea cu acest tip de public; toate acestea au drept scop pregătirea participării la o anumită activitate, aduc o doză necesară de predictibilitate și inspiră încredere. Pagina de website Muzeul Incluziv oferă toate informațiile necesare pentru organizarea deplasării la muzeu, într-un format accesibil, bine structurat, însoțit de pictograme; descrierile pentru „Orele liniștite” și atelierele „Descoperă” oferă detalii despre felul în care se desfășoară activitățile; de asemenea, personalul muzeului a luat parte la formări pe tema interacțiunii cu publicul cu diferite dizabilități. Acest principiu se referă, așadar, la informare, creare de așteptări și atitudine față de participanții la un program. Sunt însă necesare actualizări, completări ale informațiilor oferite pentru fiecare tip de eveniment; de asemenea, se recomandă ca personalul să participe periodic la activități de formare pentru interacțiunea cu persoanele cu dizabilități și să discute despre diferite situații apărute.

- **Incluziune și participare la viața comunității**

Este un principiu care se referă la participarea fără discriminare a persoanelor cu dizabilități la activități și evenimente. În programele propuse, muzeul invită nu doar persoanele cu dizabilități și însoțitorii lor, ci și prieteni, colegi, membri ai familiei, pentru a se bucura împreună de experiență. Înscrierea se poate face pentru 1-2 persoane sau pentru grupuri mai mari, modalitate preferată de diferitele centre, școli, asociații și fundații care se ocupă de persoanele cu dizabilități sau de cele din medii defavorizate. Prin aceste programe, participanții se bucură de vizită și de ateliere la fel ca oricare altă persoană, în compania agreeată. Diferența o face ziua de vizitare, în afara programului obișnuit, un aspect ce contează foarte mult pentru aceste categorii de public. Trebuie să remarcăm faptul că acest principiu al incluziunii se referă la persoane cu diferite dizabilități și de toate vârstele, precum și la încurajarea participării lor la diferite activități. În acest moment, Muzeul Antipa oferă experiențe culturale pentru toate tipurile de public, cu sau fără dizabilități, dar, poate și prin specificul său, pune accentul pe activitățile dedicate copiilor.

- **Flexibilitate și posibilitate de alegere**

În cazul persoanelor cu dizabilități, flexibilitatea și posibilitatea de a alege ceea ce se potrivește mai bine nevoilor lor reprezintă o condiție importantă pentru participarea la o activitate sau eveniment. Chiar dacă ziua de luni și intervalul ales nu sunt cea mai bună opțiune pentru o parte dintre participanți, desfășurarea activităților de-a lungul întregului an, comunicarea din timp a datelor permit identificarea unor zile convenabile, în vacanțele școlare, în afara perioadelor de caniculă etc. Activitățile propuse în cadrul atelierelor „Descoperă” sunt variate, există flexibilitate în privința timpului necesar, a ordinii de realizare a unor sarcini, adaptare la nevoile și/sau posibilitățile fiecărui participant; există materiale de sprijin (fișă cu informații, fișe de colorat etc.), care le sunt oferite participanților și pot fi folosite ulterior vizitei, într-un moment mai propice pentru lucru sau pentru a recapitula informațiile primite. Este, așadar, importantă libertatea de a alege activitățile potrivite pentru un anumit moment, într-un cadru structurat și predictibil.

- **Informație accesibilă în diferite formate**

Pentru persoanele cu dizabilități, informațiile trebuie să se regăsească în formate adaptate nevoilor lor, care să le permită o cât mai mare autonomie în explorare sau în rezolvarea unor sarcini. Muzeul dispune de numeroase materiale informative, adaptate cerințelor diferitelor categorii de public, cu sau fără dizabilități. Formularul de înscriere la activități conține o rubrică dedicată nevoilor specifice ale participanților; în acest fel, se pot pune la dispoziția lor materiale suplimentare, care să îmbogățească experiența de vizitare. În cadrul atelierului, informațiile oferite se află pe diverse suporturi, în forme și formate diferite (planșe, video, audio, replici, jucării etc.), astfel încât toți cei prezenți să se bucure

de experiență de la muzeu. Activitățile propuse în partea de atelier sunt și ele variate și pot fi adaptate nevoilor diferite ale participanților. Atât atelierelor „Descoperă”, cât și „Orele liniștite” reprezintă modalități de a interacționa cu diferite materiale care completează experiența de vizitare, oferind timpul (și spațiul) pe care o vizită în programul obișnuit al acestui muzeu nu le permite.

- **Abordare integrată și asumare la nivel instituțional**

Acest principiu este un deziderat sau chiar un ideal de incluziune, în care muzeele vor oferi acces, informație și experiențe pentru toate tipurile de vizitatori, cu sau fără dizabilități, neurotipici sau neurodiverși, iar activitățile și evenimentele vor putea primi toate categoriile de public. Este nevoie de o viziune de ansamblu și de o asumare pe termen lung a accesibilizării; instituțiile trebuie să aloce resurse (financiare, umane, de timp etc.) și să ofere constant acces la patrimoniu și la experiențe culturale pentru publicul cu dizabilități, dincolo de proiecte sau evenimente punctuale. Într-o primă fază, abordarea integrată presupune acces la conținut, în formate adaptate, nu doar acces fizic; este o etapă importantă și presupune planuri și strategii de dezvoltare. Cu siguranță, în țara noastră, Muzeul Antipa reprezintă un exemplu de facilitare a accesului persoanelor cu diferite dizabilități deopotrivă în muzeu și la informația despre patrimoniul expus; este necesar însă ca eforturile în această direcție să continue.

Concluzii

Ne-am propus în articolul de față să identificăm activitățile oferite de muzee pentru publicul neurodivers și modalitățile de raportare la principiile importante ale studiilor despre dizabilitate, prin intermediul ofertei Muzeului Antipa.

Privite în contextul preocupărilor din cadrul studiilor despre dizabilitate și al practicii muzeale internațională, demersurile analizate se remarcă prin soliditate și congruență, racordarea la principiile de lucru și adoptarea unor metode de implementare validate. Trebuie remarcate consecvența, dezvoltarea pe mai multe planuri (colaborarea cu beneficiarii prin intermediul altor organizații, formarea personalului, realizarea unor materiale pentru site, realizarea activităților din muzeu) și implicarea echipei, care și-a asumat lucrul cu un public prea puțin întâlnit în muzeele din țara noastră.

Sunt respectate cele mai importante principii referitoare la implicarea persoanelor cu dizabilități în realizarea activităților care le privesc, crearea unui spațiu sigur, incluziune și participare la viața comunității, flexibilitate și posibilități de alegere, informații accesibile în formate diferite. Numărul mare de beneficiari și de activități confirmă interesul acestui tip de public pentru programe și dorința de participare la viața culturală, atunci când îi este oferit un cadru propice, adaptat unor cerințe specifice.

Aceste demersuri nu au fost întreprinse prin intermediul unor proiecte cu finanțare din afara instituției, ci se datorează interesului și deschiderii muzeului către nevoile persoanelor neurodiverse. Introducerea lor ca activități în oferta curentă, cu toate costurile și eforturile pe care le implică, face din Muzeul Antipa prima instituție care reușește acest lucru în România. Există inițiative și proiecte interesante dezvoltate și de alte muzee din București și din țară, aflate în diferite stadii de implementare; acestea vor face obiectul unei analize distincte cu altă ocazie.

Chiar dacă în momentul de față la Muzeul Antipa găsim cea mai bogată ofertă de vizitare pentru publicul neurodivers („Orele liniștite”, „Kitul senzorial”, atelierul „Descoperă”, materialele de informare prezente pe pagina de website dedicată accesibilizării), există o serie de elemente care ar putea completa experiența la muzeu:

- existența mai multor zone de relaxare pe traseu, care să permită pauze mai dese de la stimulii sau emoțiile vizitei;
- realizarea unei hărți senzoriale care să fie oferită vizitatorilor pentru a identifica zonele cu factori posibil perturbatori; existența unui material tipărit ar putea fi de folos în momentul vizitei propriu-zise și ar completa informația disponibilă online;
- completarea ghidului accesibilizat disponibil pe site cu informații despre mai multe spații/galerii din muzeu (în prezent acesta se referă doar la spațiul expozițional de la parter);
- atragerea de colaboratori și voluntari dispuși să se implice în realizarea de activități cu acest tip de public; creșterea constantă a numărului de participanți și de activități demonstrează interesul tot mai crescut, în condițiile în care un număr foarte mic de angajați este implicat.

Dincolo de indicatorii din rapoarte, trebuie remarcat succesul acestor programe, care înseamnă de fapt creșterea unei comunități în jurul muzeului, alcătuită din copii, adolescenți, părinți, însoțitori, care vin cu bucurie la muzeu, care descoperă și învață despre patrimoniu, care participă la viața culturală; este o comunitate care s-a format în timp și care este în continuă extindere, grație eforturilor și implicării unei echipe mici, prin perseverență și comunicare permanentă cu beneficiarii. Sperăm că muzeul va continua să depună eforturi în direcția accesibilizării și incluziunii, implementând strategii pe termen lung.

Ne dorim ca inițiativa Muzeului Antipa să ofere inspirație și curaj și altor muzee din România, pentru ca astfel de programe să se regăsească tot mai des în oferta de vizitare. Există un public neurodivers interesat să participe la viața culturală, iar muzeele pot oferi astfel de ocazii, pot contribui la creșterea incluziunii în societatea noastră.

Bibliografie

Cărți

- *** 2016. *DSM-5: Manual de diagnostic și clasificare statistică a tulburărilor mintale*. Traducere publicată în limba română cu acordul American Psychiatric Association. Ed. a 5-a. București: Editura Medicală Callisto.
- Dodd, J., Sandell, R., Jolly, D., Jones, C. (eds). 2008. *Rethinking Disability Representation in Museums and Galleries*. Universitatea din Leicester: RCMG.
- Hutson, J., Hutson, P. 2024. *Inclusive Smart Museums: Engaging Neurodiverse Audiences and Enhancing Cultural Heritage*. London and New York: Palgrave Macmillan.
- Sandell, R., Dodd, J., Garland-Thomson, R. (eds). 2010. *Re-Presenting Disability. Activism and Agency in the Museum*. New York, Routledge.
- Singer, J. 1999. "Why can't you be normal for once in your life?" From a "problem with no name" to the emergence of a new category of difference. In Corker, M. & French, S. (eds.). *Disability Discourse* (p. 59-67). Open University Press.
- Waldschmidt, A., Berressem H., Ingwersen, M. (eds.). 2017. *Culture – Theory – Disability: Encounters between Disability Studies and Cultural Studies*. Bielefeld: Transcript Verlag.
- Wexler, A., Derby, J. (eds.). 2019. *Contemporary Art and Disability Studies*. New York: Routledge.

Surse electronice

- *** *International Classification of Diseases, Eleventh Revision (ICD-11)*. 2019/2021. "Chapter 6. Mental, behavioural or neurodevelopmental disorders". World Health Organization (WHO). <https://icd.who.int/browse/2025-01/mms/en#334423054> (14 aprilie 2025).
- *** *Clasificarea internațională a funcționării, dizabilității și sănătății: versiunea pentru copii și tineri: CIF-CT*. Organizația Mondială a Sănătății. 2007. <https://dgaspcmures.ro/formulare/2017/CIF-CT.pdf> (14 aprilie 2025).
- „Criterii și norme de diagnostic clinic, diagnostic funcțional și de evaluare a capacității de muncă pe baza cărora se face încadrarea în gradele I, II și III de invaliditate, din 13 februarie 2025”. *Monitorul Oficial* nr. 134 bis din 14 februarie 2025. <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/294749> (12 mai 2025).
- Botha, M., Chapman, R., Giwa Onaiwu, M., Kapp, S. K., Stannard Ashley, A., & Walker, N. "The neurodiversity concept was developed collectively: An overdue correction on the origins of neurodiversity theory". *Autism*, Volume 28, Issue 6 (2024). <https://doi.org/10.1177/13623613241237871> (7 aprilie 2025).
- Di Lello, C. (2015). "Guggenheim for all: Museum education for students on the spectrum". *Occasional Paper Series*, 33. DOI: <https://doi.org/10.58295/2375-3668.1014> (9 aprilie 2025).
- Edelstein, R. 2022. "New Foundations: Principles for Disability-Inclusive Museum Practice". *Journal of Museum Education*, 47 (2), 192-205. <https://doi.org/10.1080/10598650.2022.2073093> (12 aprilie 2025)
- Freed-Brown, E.A. (2010) "A Different Mind: Developing Museum Programs for Children with Autism". *Theses*. 15.. <https://scholarship.shu.edu/theses/15> (9 aprilie 2025)

- Hutson, P., Hutson, J. "Neurodivergence and Inclusivity in Cultural Institutions: A Review of Theories and Best Practices". *Creative Education*, Volume 13, No 9 (2022). <https://doi.org/10.4236/ce.2022.139193> (10 aprilie 2025).
- Jaarsma, P., Welin, S. "Autism as a Natural Human Variation: Reflections on the Claims of the Neurodiversity Movement". *Health Care Analysis*, 20, 20-30 (2012). <https://doi.org/10.1007/s10728-011-0169-9> (7 aprilie 2025)
- Johnson, Maria I., "How Neurodiversity Centered Museum Education within Art Museums Can Benefit Children with ADHD and Autism Spectrum Disorders". *Museum Studies Theses*. 38. (2022). https://digitalcommons.buffalostate.edu/museumstudies_theses/38 (10 aprilie 2025).
- Kapp, K. S. (ed.). 2020. *Autistic Community and the Neurodiversity Movement. Stories from the Frontline*. Singapore: Springer Nature. <https://doi.org/10.1007/978-981-13-8437-0> (11 aprilie 2025).
- Leadbitter, K., Buckle, K.L., Ellis, C., Dekker, M. „Autistic Self-Advocacy and the Neurodiversity Movement: Implications for Autism Early Intervention Research and Practice”. *Frontiers in Psychology*. Volume 12 (2021). <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.635690> (14 aprilie 2025).
- Popescu, D. 2022, 31 ianuarie. 249.637 de vizitatori au trecut pragul Muzeului „Grigore Antipa” în 2021; 18.115 participanți la proiecte educaționale. <https://agerpres.ro/cultura-media/2022/01/31/249-637-de-vizitatori-au-trecut-trecut-pragul-muzeului-grigore-antipa-in-2021-18-115-participanti-la-856605> (5 mai 2025).
- Stănescu, A., Zbucnea, A. "The world seen by us. A project of zoological and ecological education for the pupils with sight problems by means of unconventional teaching methods", *Travaux du Muséum National d'Histoire Naturelle «Grigore Antipa»*. Vol. XLVI, Publiés par le Muséum, București, 2004.
- Walker, N. *Neurodiversity: Some Basic Terms & Definitions*. 2014: <https://neuroqueer.com/neurodiversity-terms-and-definitions/> (12 aprilie 2025).

Site-uri ale diferitelor instituții și organizații

- Site-ul Autism in Museums. Access for All. O'Neill-Winbow, S. „Early and Evening Explorers at London Transport Museum”. 2019. <https://www.autisminmuseums.com/early-and-evening-explorers-at-london-transport-museum/> (27 mai 2025)
- Site-ul Autism in Museums. Access for All. Wilson, H. „Early Morning Explorers at the British Museum, April 2020”. <https://www.autisminmuseums.com/early-morning-explorers-at-the-british-museum-april-2020/> (28 mai 2025)
- Site-ul The British Museum. <https://www.britishmuseum.org/visit/accessibility-museum> (27 mai 2025)
- Site-ul Children's Museum Pittsburgh. <https://pittsburghkids.org/visit-2/plan-your-visit/accessibility/> (28 mai 2025)
- Site-ul Disability Collaborative Network. „Sensory Backpacks at the V&A with Abigail Hirsch ~ Claire Madge, V&A”. 2016. <https://www.musedcn.org.uk/2016/07/26/sensory-backpacks-at-the-va-with-abigail-hirsch-claire-madge-va/> (27 mai 2025)
- Site-ul Durham Region Autism Services. *Celebrating Neurodiversity: Embracing people for what they are*. <https://www.durham-autism.org/celebrating-neurodiversity/> (7 aprilie 2025)
- Site-ul History Miami Museum. „It's all in the Bag! New Sensory Backpacks at HistoryMiami Museum Help Make Museum Experience one for Visitors of All Abilities”. 2018. <https://historymiami.org/its-all-in-the-bag->

- new-sensory-backpacks-at-historymiami-museum-help-make-museum-experience-one-for-visitors-of-all-abilities/ (27 mai 2025)
- Site-ul The Lord Leonard and Lady Estelle Wolfson Foundation. „Dawnosaurs 2.0 – building on success”. <https://lordandladywolfson.org.uk/dawnosaurs-2-0/> (28 mai 2025)
- Site-ul Magazin Critic. 2021. „Ora liniștită” și atelierele incluzive „Descoperă fluturii exotici”. <https://magazincritic.ro/2021/08/18/ora-linistita-si-atelierele-incluzive-descopera-fluturii-exotici/> (10 martie 2025)
- Site-ul The Museum of Modern Art New York (MoMA). <https://www.moma.org/visit/accessibility/> (28 mai 2025)
- Site-ul Muzeului Național de Istorie Naturală „Grigore Antipa” (MNINGA). *Raport de activitate 2021*. <https://antipa.ro/wp-content/uploads/2022/04/RAPORT-ACTIVITATE-MNINGA-2021.pdf> (5 mai 2025)
- Site-ul MNINGA. Postare din 2021. <https://antipa.ro/comunicatedepresa/muzeul-national-de-istorie-naturala-grigore-antipa-in-parteneriat-cu-asociatia-supereroi-printre-noi-lanseaza-muzeul-incluziv/> (10 martie 2025)
- Site-ul MNINGA. „Orele liniștite”. 2021. <https://antipa.ro/product/orele-linistite/> (10 martie 2025)
- Site-ul MNINGA. <https://antipa.ro/muzeul-incluziv/> (10 martie 2025)
- Site-ul MNINGA. *Descoperă fluturii exotici. Atelier pentru copii cu cerințe educaționale speciale și prietenii lor*. <https://antipa.ro/product/descopera-fluturii-exotici/#:~:text=Pornind%20de%20la%20expozi%C8%9Bia%20de,ce%20va%20fi%20anun%C8%9Bat%C4%83%20ulterior> (10 martie 2025)
- Site-ul MNINGA. *Raport de activitate 2022*. <https://antipa.ro/wp-content/uploads/2023/04/RAPORT-ACTIVITATE-MNINGA-2022.pdf> (5 mai 2025)
- Site-ul MNINGA. *Raport de activitate 2023*. <https://antipa.ro/wp-content/uploads/2024/04/RAPORT-ACTIVITATE-MNINGA-2023.pdf> (5 mai 2025)
- Site-ul MNINGA. *Raport de activitate 2024*. <https://antipa.ro/wp-content/uploads/2025/04/RAPORT-DE-ACTIVITATE-MNINGA-2024.pdf> (20 mai 2025)
- Site-ul MNINGA. *Ora liniștită în sera de fluturi*. 2021. <https://antipa.ro/product/ora-linistita/> (10 martie 2025)
- Site-ul MNINGA. *Descoperă. Viața într-un râu*. <https://antipa.ro/product/descopera-viata-intr-un-rau-mai-2025> (23 mai 2025)
- Site-ul MNINGA. *Orele liniștite și atelierele incluzive. Descoperă fluturii exotici*. <https://antipa.ro/product/orele-linistite-si-atelierele-incluzive-descopera-fluturii-exotici-2024/> (23 mai 2025)
- Site-ul Rețelei Naționale a Muzeelor din România. 2022. *O nouă definiție a muzeelor*. <https://www.muzeu.org/sitev2/2022/08/25/o-noua-definitie-a-muzeelor/> (30 aprilie 2025)
- Site-ul Science Museum Group. Slater, F. *Celebrating over a decade of Early Birds*. 2025. <https://blog.sciencemuseumgroup.org.uk/celebrating-over-a-decade-of-early-birds/> (28 mai 2025)
- Site-ul proiectului Simte Arta. <https://simtearta.wordpress.com/> (31 martie 2025)
- Site-ul The Smithsonian Institution. <https://access.si.edu/program/morning-museum> (27 mai 2025)
- Site-ul Asociației Supereroi printre noi. <https://supereroiprintrenoi.ro/servicii/> (17 aprilie 2025)
- Site-ul Asociației Supereroi printre noi. *Raportul de activitate 2021-2022*. https://supereroiprintrenoi.ro/wp-content/uploads/2024/04/raport-2021-2022-2_compressed.pdf (17 aprilie 2025)
- Site-ul muzeului Tate Liverpool. <https://www.tate.org.uk/whats-on/tate-liverpool/quiet-hour> (27 mai 2025)

Site-ul muzeului Tate Modern. <https://www.tate.org.uk/whats-on/tate-modern/yoko-ono/relaxed-hours-yoko-ono> (27 mai 2025)

Lista figurilor și surselor

- Fig. 1. Kitul senzorial de la Muzeul Antipa. Sursa: site-ul Muzeului Antipa, <https://antipa.ro/muzeul-incluziv/>
- Fig. 2. Participanți la „Ora liniștită” în seră, observând fluturii din exterior. Sursa: pagina de Facebook a Asociației Supereroi printre noi, postare din 17 august 2021. <https://www.facebook.com/photo/?fbid=3026158644332962&set=pcb.3026162010999292>
- Fig. 3. Participanții la atelierul „Descoperă fluturii exotici” lucrând în curtea muzeului. Sursa foto: pagina de Facebook a Muzeului Antipa, postare din 11 august 2021. <https://www.facebook.com/photo/?fbid=4766794626682635&set=pcb.4766805833348181>
- Fig. 4. Explicații despre fluturi în timpul atelierului „Descoperă fluturii exotici”. Sursa foto: pagina de Facebook a Asociației Supereroi printre noi, postare din 14 septembrie 2021. <https://www.facebook.com/photo/?fbid=3047437242205102&set=pcb.3047437458871747>
- Fig. 5. Materiale pregătite pentru atelierul „Descoperă fluturii exotici”. Sursa foto: pagina de Facebook a Asociației Supereroi printre noi, postare din 14 septembrie 2021. <https://www.facebook.com/photo/?fbid=3047437242205102&set=pcb.3047437458871747>
- Fig. 6. Vizitatori în galerie în timpul „Orelor liniștite”, iulie 2022. Sursa: pagina de Facebook a Muzeului Antipa, postare din 19 iulie 2022. <https://www.facebook.com/photo/?fbid=5857379984290755&set=pcb.5857405724288181>
- Fig. 7. Activități în galeria permanentă în timpul unui atelier „Descoperă”. Sursa: pagina de Facebook a Asociației Help the People, postare din 2 decembrie 2024. <https://www.facebook.com/photo/?fbid=1003011718530652&set=pcb.1003012578530566>
- Fig. 8. Materiale pregătite pentru un atelier „Descoperă”, mai 2025. Sursa: arhiva personală a autorului
- Fig. 9. Masă de lucru în timpul unui atelier „Descoperă”, mai 2025. Sursa: arhiva personală a autorului
- Fig. 10. Afiș „Ianuarie Incluziv” la Muzeul Antipa, cu programele pentru publicul neurodivers. Sursa: pagina de Facebook a Muzeului Antipa, postare din 16 ianuarie 2024. <https://www.facebook.com/photo/?fbid=772522401588082&set=pcb.772522438254745>

Drd. Despina Hașegan,
Muzeograf, Muzeul Hărților, București
Drd. Școala Doctorală „Spațiu, Imagine, Text, Teritoriu” / CESI,
Facultatea de Litere, Universitatea din București
despina.hasegan@muzeulhartilor.ro